

ANGLOSASKÁ SYSTEMATICKÁ TEOLOGIE V DEVADESÁTÝCH LETECH MINULÉHO STOLETÍ

Petr Macek

ANGLO-SAXON SYSTEMATIC THEOLOGY IN THE LAST DECADE OF THE PAST MILLENNIUM The article is a tentative survey that is limited to the British and American production, examined on the basis of the currently prevailing typology of the main trends. This typology distinguishes between a) the “postcritical” trend, which includes the postliberals, the theologians of communal practice, and radical orthodoxy; b) the “emancipative” trend, which includes black theology, feminist and womanist theologies, and the deconstructive version of theological postmodernism; and, finally, c) the “classical” trends, namely the liberal and conservative ones. The liberal trend includes process theology, the correlationists and/or the revisionists, and the variety of theological pluralism, while the conservative trend covers both the evangelicals and the ecumenicals. A survey of Barthian scholarship at the turn of the century is also included in this section. In conclusion, from the multileveled interdisciplinary involvement of theology in the English-speaking world we have chosen the dialogue between science and theology for a short report.

Tato studie vznikla na základě žádosti o přehled současné či nedávné teologie této kulturně-jazykové provenience, jako kompromis mezi naším přesvědčením, že takový úkol přísně vzato nelze splnit (pro přílišnou složitost tematiky), a naléháním redaktora, že je třeba se o to přesto pokusit. Je ovšem třeba předeslat, že teologie už dnes takto kulturně-regionální povahu nemá, a tak i když platí, že každá duchovní produkce má jakousi kulturní svébytnost, křesťanská teologie je intencionálně globální a přesahuje konfesijní i kulturně-jazykové hranice. Zde budeme mít na zřeteli vlastně pouze anglo-americkou teologii a anglo-americkou diskusi: Ostatní anglosaskou produkci známe jen povrchně a zpravidla už v reflexi, která ji vtahuje do oné angloamerické diskuse. Systematickou teologií tu neoznačujeme jen kritickou dogmatickou reflexi a tvorbu, ale široké a stále se rozšiřující spektrum pohledů na teologii a její úkol, s nímž se bohoslovec z kontinentální Evropy v tomto prostředí setkává a s nímž se nucen se vyrovnat.

Názory na celkovou situaci teologie v anglofonním světě se různí, někteří mluví o rozkvětu, jiní o krizi. Pluralita je pro leckoho už sama zna-

mením ústupu. Tak to chápou především tradiční, dnes však již nepřiliš početní konfesionalisté, exponenti trochu stagnujícího ekumenického hnutí, i evangelikálové. Ale i v pluralisticky orientovaných teologiích jsou teologové, kteří jsou zneklidněni celkovou polarizací a nouzí komunikace. Mezitím je však mnoho těch, kdo jsou stále optimisty. Už sama mnohost mínění o současném stavu zrcadlí i mnohost teologických pozic. Nějaké obecně přijímané rozlišení teologických škol neexistuje, i když pokusy o ně neustávají. Tradiční dualistní typologie (konzervativci a liberálové) nevyhovuje a ani dělení na modernisty, antimodernisty a postmodernisty (Tracy) nebo rozlišování teologie na propozicionalistickou, zkušenostně expresivistickou a kulturně lingvistickou (Lindbeck) zdaleka nepostihuje celou severoamerickou scénu, natož obecnější anglosaskou.

Jen zcela provizorně lze teologickou scénu ve sledovaném období pro větší přehled rozdělit na několik základních trendů, z nichž každý vykazuje několik víceméně sourodých skupin, které mají své reprezentativní jedince či výrazné individuality. Jejich dílo zpravidla devadesátá léta již předchází nebo překračuje. Když tento přehled pojmem jako retrospektivu a začneme u toho nejaktuálnějšího, můžeme mluvit o „postkritickém“ trendu, od něj přejít k „emancipačním“, a konečně k trendům „klasickým“ (liberálnímu a konzervativnímu), v nichž jde spíš o jakési tradiční postoje ve vztahu k předmětu, o nějž se jedná. Je to nomenklatura zcela provizorní, někdo by mohl chtít mluvit raději o teologické postmoderně, moderně, resp. premoderně. V každém případě budou i tak určité skupiny či pracoviště, které těmito „trendy“ jednoznačně charakterizovat nelze, a jedinci, které nelze spolehlivě zařadit do žádné skupiny.

Postkritický trend

Sem patří především tzv. **postliberální teologie** – pojem, který se objevuje v osmdesátých letech minulého století ve spojitosti se skupinou teologů a filosofů v Yale. Termín razí George Lindbeck v podtitulu své knihy *The Nature of Doctrine*,¹ jejíž poslední kapitola nese název „Za postliberální teologii“. Během několika let se to stalo populárním označením pro tuto novou „školu“, i když sám termín se občas objevuje nezávisle a v trochu jiné spojitosti. Někdy je tak dokonce označováno retrospektivně i samo vystoupení Karla Bartha a jeho teologických přátel z kruhu tzv. „dialektické teologie“ z dvacátých let minulého století.

¹ *The Nature of Doctrine: Religion and Theology in a Postliberal Age*, Westminster Press, Philadelphia 1984.

Proti čemu se „postliberální“ vymezuje? Co je *liberální* teologie? Bývalo to označení pro snahu uvést křesťanství do souladu s moderní kulturou, vzdělaností a vědou, „osvobodit je z krunýře“ tradice a s ní spjatých institucí, pro pokus o sňatek dvou světů – vlastního křesťanského dědictví západní Evropy a moderního ducha osvícenství a pokroku. Ten vedl k teologickému redukcionismu, proti němuž vystoupil Barth a jeho druzi. Dnes je tomu už trochu jinak.

V případě anglosaského *postliberalismu* jde s návratem k „věci“ teologie, k evangelium, zároveň o důraz na jeho narativní povahu. Proto se někdy mluví o *narativní teologii*. Narativní teologie – teologie „příběhu“, o níž se začíná mluvit již na konci sedmdesátých let, vychází z toho, že evangelium se k nám nedostává pomocí metafyzicky koncipované dogmatiky, ale prostřednictvím vyprávění. Toto rozpoznání vedlo k hermeneutické revizi, v níž si nejdůsledněji vedla skupina teologů na univerzitě v Yale reprezentovaná Hansem Freiem a Georgem Lindbeckem. Metodicko-hermeneutickými otázkami se zabýval především Frei, pokládaný za jednoho z největších současných znalců geneze moderní biblické hermeneutiky. Na Freiovy závěry o nezaměnitelnosti biblického příběhu z hlediska zkušenosti, která je s ním spojena, kterou on sám tvoří, a z hlediska vize reality, do které přitom uvádí, navázal systematick George Lindbeck. Jeho práce o podstatě dogmatu zužitkovává navíc poznatky nejnovějších studií z oblasti antropologie a sociologie. Lindbeck se též dovolává tezi „pozdního“ Wittgensteina: Každý jazyk má svá „pravidla“, svou „gramatiku“, svou vnitřní logiku. Lindbeck došel díky těmto podnětům k závěru, že teologii lze co do povahy její řeči rozdělit na tři druhy: propoziční, symbolickou a kulturně-lingvistickou. Typ „kulturně-lingvistický“ vychází z toho, že náboženství lze charakterizovat jako určité interpretační schéma. Jestliže teologické výpovědi nejsou ve své podstatě ani tvrzením o objektivní realitě (nejsou to propozice), ani výrazem pro nějakou vnitřní náboženskou zkušenost (nejsou to jen symboly), nýbrž jsou (spolu s liturgií, životem víry, a se vším ostatním, co ke křesťanství neodlučně patří) komunikací určité (biblickým příběhem určené) vize světa, nelze držet něco zásadně jiného ani o jednotlivých dogmatických tezích (článcích víry, atd.): Místo „intertextuality“ (interpretace Bible pomocí poznatků získaných odjinud, z jiných kontextů) mluví o „introtexualitě“ – tj. o klasickém požadavku vykládat Písmo Písmem.

Yaleská škola či hnutí postliberální (narativní) teologie patří rozhodně k tomu neoriginálnějšímu a nevlivnějšímu, co lze v anglosaské teologické produkci posledních let nalézt. Je to (při všech rozdílech) také asi nejkongeniálnější adaptace teologického díla Karla Bartha. Tím je zajímavá

i pro neanglosaské prostředí. V devadesátých letech minulého století vyšlo několik prací, které zkompletovaly teologický odkaz předčasně (roku 1988) zesnulého Hanse Freie. Sem patří především *Types of Christian Theology*,² editorský počín Freiových studentů, který nás kombinací tří autorových přednáškových cyklů seznamuje se základními konturami jeho připravované práce o moderní západní christologii. Jde o akademikům určené teologické *manifesto* o prioritě církevního prostředí pro teologii. Titíž redaktori shromáždili pod názvem *Theology and Narrative*³ i další sbírku Freiových textů – zahrnující mimo jiné i původnější a svým způsobem přístupnější verzi jeho *The Identity of Jesus*.⁴ Sbírkou dokládá i autorův obrat k Lindbeckovu kulturně-lingvistickému pojetí křesťanství a k biblické interpretaci vycházející z komunity víry. K poznání Freiovy teologie přispívá i stať, která mu je věnována v práci Charlese L. Campbella, *Preaching Jesus*,⁵ a spisek Davida E. Demsona, *Hans Frei and Karl Barth*.⁶ Ohlas Lindbeckovy *The Nature of Doctrine* zpřístupnil mimo jiné Bruce D. Marshall ve sbírce *Theology and Dialogue*,⁷ obsahující vedle příspěvků lindbeckovců i texty těch, kdo na něj tak či onak navazovali, nebo jim byli aspoň ovlivněni, ale i autorů na něm zcela nezávislých. Sám Marshall publikoval pod titulem *Trinity and Truth*⁸ pozoruhodnou studii promýšlející otázku pravdy ve světle učení o boží Trojici. Co to znamená, když křesťané mluví o pravdivosti obsahu své víry, a jaká jsou v takovém případě kriteria pravdy? V navázání na analytickou filosofii tu dochází k přesvědčení, že křesťané by měli pokládat boží Trojici, jež tvoří jádro jejich života i myšlení, i za nejvyšší normu a pramen pravdy.

K původním výrazným reprezentantům postliberální teologie patří ještě Stanley Hauerwas, David H. Kelsey, který napsal *The Uses of Scripture in Recent Theology*,⁹ a Ronald F. Thiemann, autor významné studie

² Hans W. Frei, *Types of Christian Theology*, ed. George Hunsinger and William C. Placher, Yale Univ. Press, New Haven, 1992.

³ Hans W. Frei, *Theology and Narrative*, ed. George Hunsinger and William C. Placher, Oxford Univ. Press, 1993.

⁴ Týž, I, Fortress, Philadelphia, 1975.

⁵ Charles L. Campbell, *Preaching Jesus: New Directions for Homiletics in Hans Frei's Postliberal Theology*, Eerdmans, Grand Rapids, 1997, s. 1–114.

⁶ David E. Demsona, *Hans Frei and Karl Barth: Different Ways of Reading Scripture*, Eerdmans, Grand Rapids, 1997.

⁷ Bruce D. Marshall (ed), *Theology and Dialogue: Essays in Conversation with George Lindbeck*, Univ. of Notre Dame Press, Notre Dame, 1990.

⁸ Týž, *Trinity and Truth*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 2000.

Revelation and Theology.¹⁰ Ti všichni se ve sledovaném období zapojili do aktuálních diskusí. Hauerwas texty, které zmiňujeme níže, Kelsey knihou *Between Athens and Berlin*¹¹ do debaty o charakteru teologického vzdělání v USA, Thiemann publikoval příspěvky, v nichž reflektuje problematiku, s níž je dnes konfrontován americký křesťan: *Constructing a Public Theology a Religion in Public Life*.¹² Je pravda, že tato tematika jej Lindbeckovi a spol. poněkud vzdaluje. Z druhé a k „zakladatelům“ značně kritičtější generace teologů této orientace stojí v tomto období za pozornost především dílo Williama C. Plachera a Kathryn Tanner. Placher vstoupil do povědomí teologické veřejnosti především svým spisem *Unapologetic Theology*,¹³ spolehlivým průvodcem postmoderní filosofickou scénou a jejím významem pro teologii. Apologetický záměr sleduje i další Placherova práce, *Narratives of a Vulnerable God*,¹⁴ seznamující s problematikou, jíž musí křesťanská komunita dnes čelit. V závěrečné kapitole o následování se autor blíží teologii „pospolitě praxe“. Tanner se uvedla především dílem *God and Creation in Christian Theology*,¹⁵ horujícím pro stanovení pravidel teologického jazyka na téma vztahu Stvořitele a stvoření, která by zaručila koherenci našich tvrzení. Na jasnou argumentaci umožňující orientaci v současných zmatacích klade autorka důraz i ve svém dalším díle, *The Politics of God*.¹⁶ Do zápasu o vymaňení společnosti z démonických sil má veřejnosti odpovědný teolog vstupovat jako kritický vyznavač politického Boha – Boha „božího království“. V knize *Theories of Culture*¹⁷ probírá Tanner genezi a vývoj pojmu kul-

⁹ David H. Kelsey, *The Uses of Scripture in Recent Theology*, Fortress, Philadelphia, 1979.

¹⁰ Ronald F. Thiemann, *Revelation and Theology: The Gospel as Narrated Promise*, Univ. of Notre Dame, Notre Dame, 1985.

¹¹ David H. Kelsey, *Between Athens and Berlin: The Theological Education Debate*, Eerdmans, Grand Rapid, 1993.

¹² Ronald F. Thiemann, *Constructing a Public Theology: The Church in a Pluralistic Culture*, Westminster/John Knox, Louisville, 1991; též, *Religion in Public Life*, Georgetown Univ. Press, Washington DC, 1996.

¹³ William C. Placher, *Unapologetic Theology: A Christian Voice in a Pluralistic Conversation*, John Knox Press, Westminster, 1989.

¹⁴ Těž, *Narratives of a Vulnerable God: Christ, Theology, and Scripture*, Westminster/John Knox, Louisville, 1994. Srov. též, *The Domestication of Transcendence: How Modern Thinking about God Went Wrong*, Westminster/John Knox, Louisville, 1996.

¹⁵ Kathryn Tanner, *God and Creation in Christian Theology: Tyranny or Empowerment?* Blackwell, Oxford, 1988.

¹⁶ Kathryn Tanner, *The Politics of God: Christian Theologies and Social Justice*, Fortress, Minneapolis, 1992.

tury a v navázání na Lindbeckovo pojetí jej prezentuje jako zcela klíčový jak pro křesťanské sebepochopení, tak i pro úkol teologie jako takové.

K důrazům postliberální teologie příběhu se hlásí mimo jiné i britský autor Gerard Loughlin v knize *Telling God's Story*,¹⁸ a blízko ní stojí svým „kanonickým přístupem“ a navazováním na Bartha i biblista Brevard S. Childs.¹⁹ Z autorů jmenovaných v jiné souvislosti k ní někdy bývá řazen i George Hunsinger nebo Rowan Williams.

Směr, který nazýváme **teologií pospolitě praxe**, je postliberální teologii blízko a v řadě témat se s ní prolíná, větší důraz však klade na partikularitu věrné církve než na metodologickou „introtexualitu“. Jejím průkopníkem je John Howard Yoder, americký mennonita, známý především svým spiskem *The Politics of Jesus* z roku 1972.²⁰ Jejím dnes asi nejpozoruhodnějším představitelem je metodista Stanley Hauerwas, zaměřující se (stejně jako Yoder) na teologickou sociální etiku a zpravidla charakterizovaný jako postliberální či narativní teolog. I on je přesvědčen, že teologie nemá být překládána do pojmů, které nabízí sekulární kultura. Teologie je jedinečný jazyk, kterému je třeba se naučit, ne jej překládat. Křesťanská víra něco podstatného ztrácí, jestliže o její užitečnost, relevantnost, srozumitelnost a zajímavost pečují apologetičtí překladatelé. To platí i o křesťanské sociální etice. Teologie – jako náležitá metoda církevní mluvy – má svou vlastní agendu. V Yale, kde studoval, se ovšem Hauerwas otevřel pro teologii jako tradici určenou praxi. Aby mohlo být křesťanské přesvědčení pochopeno ve svém nároku na pravdivost, vyžaduje etický projev. Odtud jeho důraz na integritu křesťanské mluvy. Křesťanská víra nepotřebuje překlad do jiného jazyka, bez čeho se však neobejde je její manifestace skrze křesťanskou praxi. Doménou této praxe je společenství víry, má však i své radikálně společenské a politické implikace. Tento důraz si Hauerwas osvojuje už pod pro něj rozhodujícím vlivem, jaký na něj měl právě Yoder. Z jeho početných publikací uvedme

¹⁷ Táž, *Theories of Culture*, Fortress, Minneapolis, 1997.

¹⁸ Gerard Loughlin, *Telling God's Story: Bible, Church and Narrative Theology*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1996.

¹⁹ Srov. Brevard S. Childs, *Biblical Theology of the Old and New Testament: Theological Reflection on the Christian Bible*, Fortress, Minneapolis, 1993. Srov. i Christopher Seitz and Kathryn Green-McCreight (eds), *Theological Exegesis: Essays in Honor of Brevard S. Childs*, Eerdmans, Grand Rapids, 1999.

²⁰ John Howard Yoder, *The Politics of Jesus: Vicit agnus noster*, Eerdmans, Grand Rapids, 1972. Rozšířené vydání z roku 1994 bylo přeloženo do češtiny: *Ježíšova politika. Vicit agnus noster – cesta kříže a její společenský dosah*, Eman, Benešov, 2004.

aspoň *The Peaceable Kingdom*.²¹ V devadesátých letech publikuje mimo jiné *Dispatches from the Front*,²² kde si klade otázku, které druhy či způsoby křesťanského myšlení jsou s to se konfrontovat s myšlením okolního světa. Pozoruhodným příspěvkem je jeho *In Good Company*,²³ sbírka esejů, v nichž autor kritizuje vystupování církve v liberálních demokratických společnostech. Klade si v nich otázku, jak může být dnes církev oním typem komunity, jež zachovává ty formy života, které vyjadřují křesťanskou teologickou pravdu a tvoří lid schopný oné svatosti, k níž nás Bůh povolává. Zdrucující kritikou moderního rozpojení mezi naukou a etikou je jeho *Sanctify them in the Truth*.²⁴ Pravdu a posvěcení nelze pojímat odděleně, má-li křesťanství být odezvou na trojjediného Boha. Křesťanství disponuje jedinečným příběhem, který umožňuje přijmout život jako dar a představuje jasnou alternativu vůči příběhům moderny. Konflikt, k němuž mezi nimi dochází, však může být navzájem konstruktivní. Autor je tu nezvykle irénický, nakloněný k naslouchání „druhému“ i k společnému ukázněnému hledání pravdy. Působí to jako vědomá distance od určitých postojů „radikální ortodoxie“. Co naopak chválí, jsou některé římskokatolické instituční modely pěstování svatosti.

Jiný americký teolog, který byl ovlivněn četbou Yoderovy „Ježíšovy politiky“ a sám také podnícen k znovuobjevování radikálně-reformačních kořenů vlastní (baptistické) tradice, byl James Wm. McClendon. I on bývá někdy zařazován mezi *narativní* teology. Blíží se jim svou „praktickou“ teorií náboženství. Zájemem této teorie je formativní praxe, kterou náboženství ztělesňuje. Křesťanská teologie je reflexí křesťanské *praxe*. Dělat křesťanskou teologii znamená objevit, pochopit a transformovat myšlení a praxi křesťanů. Podle McClendona spočívá priorita etiky i v tom, že zatímco žádné náboženství nemůže být plně identifikováno se svým učením, praxe je víceméně identifikuje, takže nikdo nemůže být pokládán za křesťana, kdo svou totožnost neprojevuje způsobem svého života. Svědek není volán k vyučování a k argumentaci, ale ke svědectví.

²¹ Stanley Hauerwas, *The Peaceable Kingdom : A Primer in Christian Ethics*. Univ. of Notre Dame Press, Notre Dame, 1983.

²² Týž, *Dispatches from the Front: Theological Engagements with the Secular*, Duke Univ. Press, Durham and London, 1994.

²³ Týž, *In Good Company: The Church as Polis*, Notre Dame Univ. Press, Notre Dame, 1995.

²⁴ Týž, *Sanctify them in the Truth: Holiness Exemplified*, Abingdon, Nashville, 1998. Srov. též Stanley Hauerwas and Charles Pinches, *Christians Among the Virtues: Theological Conversation with Ancient and Modern Ethics*, Univ. of Notre Dame Press, Notre Dame, 1997.

Jde o svědectví, které je znamením toho, kde se nalézám, co je a co bude: Ukazuje člověka v akci a podává zprávu o tom, co vše jej utváří a řídí při jeho pobytu na světě. McClendonova třísvazková *Systematická teologie*, jejíž druhá část je věnována dogmatice,²⁵ je originálním příspěvkem k systematické reflexi z perspektivy, kterou autor nazývá „baptistická“, jež však nemá kořeny v konkrétní denominaci, ale v radikální reformaci a představuje tak alternativu vůči protestantismu i katolicismu. Jde o teologii pramenící v Ježíšově příběhu, která chce být nesektářská a ekumenická, která však v diskusi o osobních, společensko politických otázkách, jež potkávají každého, kdo chce být věrným a relevantním učedníkem v pluralitním světě, má své nezadatelné rysy.

V případě Yodera i McClendona se teologicky jedná i o pokus rozvíjet a ekumenicky zpřístupnit dědictví tzv. „radikální reformace“, na niž navazují především mennonité a zčásti i baptisté či americká „Church of Brethren“. K této orientaci se hlásí i americká teoložka a filosofka Nancy Murphy, která zároveň patří mezi myslitele usilující o komunikaci mezi teologií a přírodovědou. Obojí tematizuje ve své knize *Reconciling Theology and Science: A Radical Reformation Perspective*.²⁶

Svým způsobem patří k tomuto směru i Moltmannův odchovanec, americký teolog chorvatského původu Miroslav Volf, zpravidla řazený do širokého proudu „evangelikální“ teologie, který však vystupuje spíše jako „ekumenik“. Jeho práce z devadesátých let zahrnují široké pole teologické reflexe. Jeho *Work in the Spirit*²⁷ kombinuje analýzu odcizení (vycházející z teologie osvobození) s evangelikálním důrazem na individuální dary Ducha. Tradiční chápání práce jako zaměstnání je podle autora neadekvátní; je třeba pneumatologického přístupu. Největší ohlas získala Volfovi jeho kniha *Exclusion and Embrace*.²⁸ Na pozadí etnických čistek na Balkáně se v kritickém rozhovoru s filosofickou modernou i postmodernou zabývá otázkou takového pojetí trojjediného Boha, které by určovalo náš život v situaci zahlcené podvodem, bezprávím a násilím. Jeho

²⁵ James Wm. McClendon, Jr., *Systematic Theology*, Volume 2: *Doctrine*, Abingdon, Nashville, 1994.

²⁶ Nancy Murphy, *Reconciling Theology and Science: A Radical Reformation Perspective*, Pandora, Kitchener, 1997.

²⁷ Miroslav Volf, *Work in the Spirit: Toward a Theology of Work*, Oxford Univ. Press, New York, 1991.

²⁸ Týž, *Exclusion and Embrace: A Theological Exploration of Identity, Otherness, and Reconciliation*, Abingdon, Nashville, 1996. V českém překladu: *Odmítnout nebo obejmout? Totožnost, jinakost a smíření v teologické reflexi*, Vyšehrad, Praha, 2005.

další kniha, *After Our Likeness: The Church as the Image of the Trinity*,²⁹ je ekumenickou rozpravou, v níž je klasický dialog katolické a pravoslavné eklesiologie rozšířen o svobodně-církevní, resp. radikálně-reformační perspektivu. Volf si tu klade otázku jaké pojetí vztahu mezi jedincem a komunitou odpovídá vztahům v boží Trojici.

Přímo až do devadesátých let spadá tzv. **radikální ortodoxie**, hnutí které vzniká v Anglii na univerzitě v Cambridge. Výraz sám jakoby vyjadřoval jakýsi „protimluv“, ale to jen do chvíle, kdy si uvědomíme, že radikální je od „radix“ – tj. kořen. Už proto to není „nová teologie“, jak je uvedeno v podtitulu sborníku *Radical Orthodoxy*³⁰ a i když je možno tuto teologii zařadit k postmoderním, není nová ve smyslu „překonání starého“, ve smyslu „pokroku“ – to je právě deviza „moderní teologie“! *Post* v onom „postmoderním“ znamená naopak zrušení či konec samotné ideje „pokroku“ či „novosti“, zpravidla spojované s každou „novou“ či „moderní“ teologií. Je to „konec“ modernity ve všech jejích aspiracích, je to návrat k zapomenutému, návrat k *teologii*! Radikální ortodoxie vstupuje do debat tím, že si, jak tvrdí, „pamatuje“ teze pravověrného křesťanství a domýšlí to, co pro danou problematiku znamenají. Předpokládá totiž bezprostřední spojitost teologie a všeho ostatního.

Radikální ortodoxie hlásí návrat základního jazyka pravověří – Trojice, vzkříšení, Ježíš, církev, Duch svatý, ale také *creatio ex nihilo*, a dokonce hypostatická unie nebo transsubstanciace. Hlásí překonání dualismu mezi rozumem a zjevením, mezi vírou a přírodou, atd. Dostává se k politice, etice, filosofii i estetice bez metody korelace, bez podřizování se modernímu duchu. Je návratem ke křesťanskému pravověří – s dějinným a jazykovým rozlišováním, které umožňuje teologickou přítomnost v oněch ostatních diskurzech. Poznání Boha nezačíná u našeho subjektu (u poznání sebe sama)...

Teologické poznání, které umožňuje jiné formy poznání, předpokládá participaci na církvi. Základní poznání je i tu ovšem darem. Radikální ortodoxie tvrdí, že se neodmítá poučit z toho, jak se tento dar ne vždy promítl do tradice a života církve. Její radikalismus zahrnuje i volání církve k jejím kořenům a tyto kořeny současně dosvědčuje všemu lidstvu. Být ortodoxní znamená trvat na tom, že priorita tohoto daru má v Kristu

²⁹ Týž, *After Our Likeness: The Church as the Image of the Trinity*, Eerdmans, Grand Rapids/Cambridge, 1998.

³⁰ John Milbank, Catherine Pickstock and Graham Ward (eds), *Radical Orthodoxy: A New Theology*, Routledge, London/New York, 1999.

formu, která umožnila stvoření i vykoupení, znamená to klást důraz na „stvoření z ničeho“, na plnou božskost a lidskost Kristovu, na význam hypostatické jednoty, pravověrného trojičního myšlení, na církev jako tělo Kristovo. To všechno jsou formy umožňující držet onu darovanost.

Nejdůležitějším exponentem hnutí radikální ortodoxie je John Milbank. Ve své knize *Theology and Social Theory*,³¹ která je asi nejoriginálnějším příspěvkem anglosaské teologie devadesátých let, Milbank systematicky odkrývá vznik „sekularismu“ a ukazuje, že všechny sekulární společenské vědy, tak jako každá sekulární filosofie (positivismus, hegelianismus, liberalismus, relativismus, subjektivismus a pluralismus), jsou v podstatě nihilistické. Teologie se proto nemá snažit prokázat, že má i ve světle „sekulární filosofie“ svůj smysl, ale má spíš ukázat, jak sama sekulární filosofie je vlastně a pouze neadekvátním výhonkem křesťanského myšlení a křesťanské teologie. Svět se mění podle toho, jaký příběh o světě je vyprávěn. Důležité je, jaký je ten příběh – a jaký je svět, který se z něho rodí. Příběhy tvoří svůj kontext: prezentují svět, v němž jedině má tento příběh smysl. Milbank je (stejně jako postliberální teologové) přesvědčen, že křesťanský příběh Ježíše Krista a příběh jeho církve má mít přednost: to je příběh, podle něhož máme žít. Rozdíl mezi příběhy je absolutní, je rozdílem mezi Ničím a Vším, mezi temnotou a světlem nebo, jak by řekl Milbank, mezi *násilím* a *harmonii*. Základem (srdcem) reality není násilí a chaos, ale socialita harmonické rozdílnosti založená v samotném božím stvoření. Církev představuje lid, který zůstává ve svých různých městech, jazycích a kulturách, ale přitom patří k onomu věčnému městu, jemuž vládne Kristus, v němž je veškeré lidství naplněno. Církev je pak sama společenskou teorií v praxi, teorií stojící na trojiční teologii a jako taková představuje pravou alternativu všem heretickým a nihilistickým rádobý-teologiím, které ovládly moderní západní svět. Ve své další knize, *The World Made Strange*,³² Milbank na svůj projekt navazuje. Centrálnost teologie, o níž je podle autora třeba usilovat, znamená osvobodivé převyprávění příběhu světa v Kristu. Toto kýžené překonání metafyziky (konec Boha filosofů), znamenající lingvistický obrat (návrat k poetice), je zároveň pneumatologickou událostí. Ta probíhá v kristomorfní církvi a vede k charitativnímu přesahu Ukřižovaného do širokého okolí, kdy na násilí odpovídá odpuštění, atd. Teologie není proto akulturní, pouze od-

³¹ John Milbank, *Theology and Social Theory: Beyond Secular Reason*, Blackwell, Oxford, 1990.

³² Týž, *The World Made Strange: Theology, Language, Culture*, Blackwell, Oxford, 1997.

mítá moderní světskost a vrací se k tajemství, jež k nám promlouvá v Ježíši.

Vedle *Theology and Social Theory* je asi nejvýznamnějším příspěvkem z dílny těchto myslitelů kniha *After Writing* filosofky Catherine Pickstock,³³ představující pokus o totální reinterpetaci západní filosofické a teologické tradice se zdrcující kritikou moderní a postmoderní kultury – jejího racionalismu a sekularismu v myšlení i jednání. Kniha obsahuje i návrh základních směrnic nové teologie s obnovou liturgie a modlitby. Podstatou jazyka není psaní (proti Derridovi), ale mluvení, jehož vrcholnou instancí je právě liturgie. Z dalších autorů, kteří se k radikální ortodoxii hlásí, je nejdůležitější asi Graham Ward, známý svou studií *Barth, Derrida and the Language of Theology*,³⁴ která se řadí i k významným příspěvkům k barthovskému bádání. Jde o zajímavý pokus vnímat zcela rozdílné autory současně – prostřednictvím jimi sdíleného pojmu „jinakosti“ a Barthovy analogie víry. Vlastní skupinové „manifesto“, *Radical Orthodoxy*, zahrnuje studie rozdílného teologického kalibru, které spojuje přesvědčení, že neteologické myšlení vede k nihilismu. Teologie není jen královnou věd: neteologické myšlení je prostě fragmentární, nedůsledné a bezcílné – vede k násilí a destrukci. Programem skupiny je inkarnační teologie a ontologie „participace“, kdy všechno drží a sytí boží přítomnost. Chybí ovšem – tak jako i v jiných příspěvcích tohoto hnutí – exegeticky (biblickým příběhem) chráněná identita božího vtělení.³⁵

Emancipační trend

Další výraznou skupinu charakterizuje kritika a odpoutání se od tradiční teologie a také od většiny moderní teologie, jíž je (tak jako klasické ortodoxii) vytýkán přílišný intelektualismus. Z těch projevů této emancipace, které jsou charakteristické pro anglosaskou produkci, sem řadíme především tzv. **černou teologii** (Black Theology) označující teologickou sebe-reflexi vznikající v severoamerickém nebo jihoafrickém kontextu. V USA se o „černé teologii“ začíná mluvit na konci šedesátých a na začátku sedmdesátých let. Jádrem této sebereflexe je kritika tradiční teologie jak bílé, tak černé komunity. Černé teologii jde především o novou četbu

³³ Catherine Pickstock, *After Writing*, Blackwell, Oxford, 1998.

³⁴ Graham Ward, *Barth, Derrida and the Language of Theology*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1995.

³⁵ srov. též Phillip Blond (ed), *Post-secular Philosophy*, Between Philosophy and Theology, Routledge, London/New York, 1998; Laurence Paul Hemming (ed), *Radical Orthodoxy? – A Catholic Enquiry*, Ashgate, Aldershot, 2000.

Bible, v níž objevuje – tak jako latinskoamerická teologie osvobození – Boha *Osvoboditele*, Boha, který vyvádí z otroctví. Osvobození, vnímané jako proces, v němž dochází k proměně všech, je nejdůležitějším a možná svým způsobem jediným tématem, které otvírá celou řadu především etických otázek. Nejznámější představitel „černé teologie“ James H. Cone vycházel metodologicky původně z Karla Bartha, především z jeho důrazu na centralnost Ježíše Krista, na primárnost biblického zjevení a na kázání. Později již více zužitkovával zkušenost vlastní kulturní tradice, poznatky společenských věd i důrazy jiných emancipačních proudů (latinskoamerická teologie osvobození) a orientoval se na sociálně-politickou dimenzi evangelia. V devadesátých letech vychází jeho *Martin & Malcolm & America: A Dream or a Nightmare*,³⁶ produkt dlouholetého bádání o osobnosti, filosofii, metodě, příspěvku a odkazu Martina Luthera Kinga a Malcolma X, dvou čelných protagonistů afroamerické odezvy na rasový a kulturní útlak v USA. Dotýká se tu jejich vzájemného vztahu, předností i slabin, jakož i jejich zrání, které je podle autora navzájem přiblížilo.

Smířlivější podobu černé teologie představuje mimo jiné J. Deotis Roberts, jehož základní dílo z roku 1971, *Liberation and Reconciliation*, vyšlo v revidované a rozšířené podobě v roce 1994.³⁷ Dílo vzniklo v odezvu na Coneovu „černou teologii“ a na fenomén Black Power a je věnováno černé teologii a interdisciplinárním studiím. K dalším pozoruhodným příspěvkům z této dekády patří např. *We Have Been Believers* od Jamese Evanse.³⁸

V černé teologii a v teologiích osvobození byl analyzován rasový a třídní útlak, opomenuta však zůstávala specifická zkušenost společensky deklarované ženy. Tu reflektuje již od konce šedesátých let **feministická teologie**. Feminismus lze obecně charakterizovat jako hnutí, které usiluje o zrovnoprávnění žen, a feministickou teologii jako úsilí o jejich teologickou emancipaci. Feministickou teologii nemusí samozřejmě koncipovat pouze ženy, ovšem hlavními mluvčími feministické teologie jsou dnes téměř výlučně ony. Zdá se, že primární potřebou mnohých žen je vyjádřit se právě touto formou teologie, tj. spoolehnot se v pochopení své situace

³⁶ James H. Cone, *Martin & Malcolm & America: A Dream or a Nightmare*, Orbis, Maryknoll, N.Y., 1991.

³⁷ J. Deotis Roberts, *Liberation and Reconciliation: A Black Theology*, Orbis Books, Maryknoll, N.Y., 1994.

³⁸ James H. Evans, *We Have Been Believers*, Fortress, Minneapolis, 1992.

a svého vztahu k Bohu na svou specifickou zkušenost. Jde jim, jak samy říkají, i o to, zkoumat pomocí analýzy ženské zkušenosti jednotlivé náboženské tradice, jejich symboliku, pro ně charakteristické role, způsob, jak jsou v těchto tradicích reflektovány společenské předpoklady této zkušenosti, zejména pak o to, jak nebo do jaké míry to, jakého jsme pohlaví, ovlivňuje i náš způsob mluvení o Bohu. Stěžejní problematikou feministické teologie je přitom „christologie“, resp. soteriologie. Na svá početná předchozí díla navazuje v devadesátých letech protagonistka hnutí Rosemary Radford Ruether novou tematikou, knihou *Gaia and God*.³⁹ Je to pozvání k společné participaci na pokání, které si žádá přežití naší biosféry. Její výzkum babylonských, řeckých a biblických zdrojů „vlády“ nad přírodou a analýza současné krize je zdrojem důležitých informací.

S ekologickou tematikou přichází i Sallie McFague v knize *The Body of God: An Ecological Theology*,⁴⁰ v níž v navázání na své předchozí práce, *Metaphorical Theology* a *Models of God*,⁴¹ navrhuje zásadní změny v pojetí Boha, světa a jejich vztahu. Mimo jiné navrhuje nekonvenční pojetí světa jako „božioho těla“. Na tradiční zdroje feministické teologie navazuje práce Elizabeth A. Johnson, *She Who Is*.⁴² Autorčino hledání adekvátního jazyka spadá žánrově do řady oborů. V diskusi o boží Trojici se *Sophia* objevuje ve všech „osobách“ – s poukazem na tradiční zanedbání Ducha svatého, na boží interakci se světem a na dějinnou povahu našeho mluvení o Bohu. K nejdůležitějším myslitelkám feministické teologie patří bezesporu Elisabeth Schüssler Fiorenza. Ve své práci *Jesus, Miriam's Child, Sophia's Prophet*⁴³ se zaměřuje na christologii (její historii a její interpretaci) v celé její komplikované šíři. Svým tématem se snaží vytvořit teoretickou bázi, která by umožnila přeložit christologický diskurz z jeho tradičního mužského rámce do rámce určeného ženskou perspektivou a pojmout jej (christologický diskurz nebo rámec určený ženskou perspektivou?) jako feministickou teologii osvobození. Navazuje tu na

³⁹ Rosemary Radford Ruether, *Gaia and God: An Ecofeminist Theology of Earth Healing*, HarperCollins, New York, 1992.

⁴⁰ Sallie McFague, *The Body of God: An Ecological Theology*, Fortress, Minneapolis, 1993.

⁴¹ Táž, *Metaphorical Theology*, Fortress, Philadelphia, 1983; táž *Models of God*, SCM, London, 1987.

⁴² Elizabeth A. Johnson, *She Who Is: The Mystery of God in Feminist Theological Discourse*, Crossroad, New York, 1992.

⁴³ Elisabeth Schüssler Fiorenza, *Jesus, Miriam's Child, Sophia's Prophet: Critical Issues in Feminist Theology*, Continuum, New York, 1994.

své předchozí práce, *In Memory of Her* a *But She Said*.⁴⁴ Feministický kritický diskurz musí být podle autorky zejména v christologii konstruován tak, aby se vyrovnal s problematikou „nadvlády“ – ať už rasové, třídní, náboženské, kulturní nebo sexuální orientace.

Od osmdesátých let je černá teologie nucena se vyrovnat s otázkou „sexismu“ – jak ji v teologii a náboženském myšlení vůbec odhaluje „feministická teologie“. To vede k nové vlně emancipačních textů, jejichž autorkami jsou převážně Afroameričanky, a které reflektují tzv. **womanistickou (ženskou?) teologii** postavenou na analýze zkušenosti černé ženy s rasovým, sexuálním a třídním útlakem. Asi nejdůležitější prací zastupující tuto perspektivu je kniha Delores Williams, *Sister in the Wilderness*.⁴⁵ Autorka v ní informuje o boji Afroameričanek (a černých žen vůbec) proti rasismu, patriarchátu, vnucenému náhradnímu mateřství a jiným formám útlu. Modelem jejich odporu je v knize biblická Hagar, jejíž Bůh je (na rozdíl boha jejich utlačovatelů) na její straně. V knize je i polemika proti klasické *teologia crucis* a vykupitelským teoriím, které vycházejí z myšlenky zástupného utrpení. Pro černé ženy je zbitý a na kříž přibitý Ježíš příliš pasivní. Takovou *kenosis* si ony, říká naše autorka, nemohou dovolit. Autoritářský a vůči svému synovi krutý Bůh Otec ženy neinspiruje. Je získává a inspiruje spíš Ježíšova životodárná praxe.

Velmi volně řadíme k tomuto trendu i to, co lze pracovně nazvat **teologií dekonstrukce**. Jde o liberální variantu teologického postmodernismu, tedy ten směr, který charakterizuje snaha o teologické „zrušení“ tradice. Někdy jde přímo o navázání na Derridovu dekonstrukci, o programové zpochybnění jistot určitých ideologických a společenských struktur, jindy je to navázání na Foucaulta a spol. s důrazem na odhalení systému vládnutí v našich instinktech i institucích. Někteří teologičtí představitelé takovýchto pozic ovšem vystoupení či popularizaci filosofů postmoderny časově předešli. Dalšími vlivy jsou existencialismus, Nietzsche, filosofický antifundacionalismus a antirealismus. Realitu podle zastánců této perspektivy neobjevujeme, ale konstruujeme. Ve Velké Británii patří k myslitelům tohoto typu již po desetiletí Don Cupitt, který též navazuje na

⁴⁴ Táž, *In Memory of Her: A Feminist Theological Reconstruction of Christian Origins*, Crossroad, New York, 1983; *But She Said. Feminist Practices of Biblical Interpretation*, Beacon, Boston, 1992.

⁴⁵ Delores Williams, *Sister in the Wilderness: The Challenge of Womanist God-Talk*, Orbis Books, Maryknoll, NY, 1993.

Foucaulta či Deleuze. V knize nazvané provokativně *Creation Out of Nothing*⁴⁶ se kupříkladu dovídáme, že všechno – včetně Boha – je stvořeno z ničeho prostřednictvím lidské řeči. Na americké teologické scéně řadíme mezi teology této orientace především Thomase Altizera a Marka Taylora. Postmoderně eliminační je už Altizerova teologie „boží smrti“ z šedesátých let. Ta v mnohém navazovala na Nietzsche a Tillicha, zejména však byla hluboce ovlivněna Hegelem, jeho chápáním dějin jako evoluce „absolutního ducha“. Na konci dvacátého století Altizerova teologie vyzrála a přerostla do radikálního přehodnocení křesťanské apokalyptiky. V knize *History as Apocalypse*⁴⁷ se zabýval vztahem mezi zjevením a kulturou a novou emancipací od tradice. Instituce jako je církev se svými naukami a liturgiemi nemá v této verzi teologické postmoderny místo. „Tělem Kristovým“ je nyní celé stvoření, nikoliv církev. Teologie emancipovaná od transcendence se stává imanentní, tj. „inkarnační“ a otevírá možnost křesťanského ateismu. V knize *Genesis and Apocalypse*⁴⁸ hájí Altizer centrálnost apokalyptiky v celé křesťanské tradici a obrat k očekávání nového sleduje i v literatuře. V další práci, *The Contemporary Jesus*,⁴⁹ díle věnovaném Albertu Schweitzerovi, hlásá, že naše kulturní situace – období boží smrti a nihilismu – je ve znamení návratu k apokalyptickému Ježíši, nedotčenému křesťanským pravověřím.

K „eliminační“ verzi postmoderní teologie patří bezesporu spisy Marka Taylora, asi nejznámějšího představitele „dekonstrukce“ v teologii. V navázání na důsledky Nietzscheova oznámení boží smrti je podle Taylora nyní třeba eliminovat také pojmy lidského „já“, pravdy, smyslu, dobra a zla. Jednotlivec v tomto pojetí nutně ustupuje subjektu, který nemá žádné jednotlicí centrum, je re-aktérem spíše než aktérem, je bezzbytku ustavován svými vztahy. Bez Boha, který byl ultimativním transcendentním odkazem, nezbývá už žádná centrální perspektiva, žádná objektivní pravda, za jazykem není nic reálného. Bez Boha nemají dějiny žádný význam, nelze rozlišit mezi tím co je a co být má, mezi dobrem a zlem. Taylor, který si získal popularitu především na akademické půdě, je ovšem někdy pokládán spíše za ultramodernistu, usilujícího použitím osvícenských metod skepse, atomizace, atd. podkopat základ daných po-

⁴⁶ *Creation out of Nothing*, SCM, London 1990.

⁴⁷ Thomas J. J. Altizer, *History as Apocalypse*, SUNY, Albany 1985.

⁴⁸ *Genesis and Apocalypse: A Theological Voyage Toward Authentic Christianity*, Westminster/John Knox, Louisville, 1990.

⁴⁹ Týž, *The Contemporary Jesus*, SCM Press, London, 1998.

litických a společenských struktur a teorií, které je podporují. Vzdálenost církvi je u „teologie“ této ražby evidentní, neboť Taylorova a/teologie implikuje a/eklesiologii, atd. Církev je popřena a ponechána bez povšimnutí. Na rozdíl od Altizera, který hlásá „totální přítomnost“, hlásá Taylor absolutní *absenci*, v níž vzniká prostor, aby se mohlo objevit něco „jiného“. V tom prý je základ teologické *naděje*.⁵⁰

Jiný představitel teologické postmoderny, Robert Scharlemann, není tak radikální a nezavrhne transcenci. Ve své knize *The Reason of Following*⁵¹ se vrací k christologii Logu a svým apelem na etiku a teologii učednictví chce otvírat určité možnosti eklesiologii. Jeho christologie je ovšem čistě pragmatická. Svým způsobem sem patří i Charles Winquist, který také navazuje na Tillicha a na teologii boží smrti a klade důraz na primát náboženské zkušenosti. To, co zůstává neřečeno a nemyšleno, je vlastně tím, co je řečeno a myšleno. Bůh je Bohem v mezerách: dochází k epifanii „temnoty“.

Klasické trendy – liberální

Sem patří určitě tzv. **procesuální teologie**, někdy nazývaná *teologií (metafyzické) rekonstrukce*. Do povědomí filosofické a teologické veřejnosti v Americe, Evropě i jiných částech světa a na stránky renomovaných lexikonů a encyklopedií vstupuje už v šedesátých, zejména pak sedmdesátých letech. Někteří její protagonisté (Griffin) ji označují za druh postmoderní teologie a mluví o teologii „rekonstrukce“. Procesuální teologie vychází z filosofie, která chápe veškerou skutečnost jako organickou síť sociálních procesů, které svou vzájemnou provázaností tvoří souvztažný celek, jenž je stále ve stavu „přechodu“ a na cestě ke svému „cíli“. Toto vnímání skutečnosti analyzoval ve svém díle především (původem) britský filosof a matematik Alfred North Whitehead (1861–1947), zejména v definitivní systematické prezentaci své kosmologické vize ve spise *Process and Reality* z roku 1929. Na něj pak navázal ve svých četných pojednáních jeho mladší americký kolega Charles Hartshorne (1897–2000). Je to teologie metodologicky pluralitní a prosazuje se její dělení na několik základních směrů, které se všechny dovolávají Whiteheada a jsou jeho

⁵⁰ Mark C. Taylor, *Disfiguring: Art, Architecture, Religion*. University of Chicago Press, Chicago, 1992. Kniha navazuje na předchozí autorovy texty, především *Erring: A Postmodern A/theology*, The Univ. of Chicago Press, Chicago, 1984, a *Deconstruction in Context*, The Univ. of Chicago Press, Chicago, 1986.

⁵¹ Robert P. Scharlemann, *The Reason of Following: Christology and the Ecstatic I*, The Univ. of Chicago Press, Chicago, 1991.

alternativními interpretacemi a liší se podle toho, na které dimenze zkušenosti v jeho vizi navazují. Teologicky nejagilnější jsou směry spekulativní, reprezentovaný především Johnem Cobbem a Davidem Griffinem, a racionalistický, jehož představitelem je Schubert M. Ogden, navazující na filosofický teismus Charlese Hartshorna. Ogden, který bývá někdy také řazen mezi „korelacionisty“, resp. „revizionisty“, je zároveň asi nejznámějším americkým interpretem díla Rudolfa Bultmanna. Sám také svou procesuální metafyziku kombinuje s existenciální analýzou, jež je pro něj vlastní empirickou základnou racionální reflexe. Z výrazných příspěvků devadesátých let lze vedle posledních Hartshornových filosofických spisů uvést např. Ogdenův příspěvek k mezináboženskému dialogu, *Is There Only One True Religion or Are There Many?*,⁵² pokus nalézt lepší alternativu než je exkluzivismus, inkluzivismus či pluralismus. Ústřední teze je pro tohoto autora typická: Základem možnosti spásy není událost Ježíš Kristus, nýbrž v této události demonstrována ji předcházející nespoutaná boží láska k člověku. Od Davida Griffina je k mání *Evil Revisited*,⁵³ navazující na jeho předchozí knihu o problému zla (*God, Power, and Evil: A Process Theodicy*, 1976) a její kritiku, z poslední doby pak *Religion and Scientific Naturalism. Overcoming the Conflict*.⁵⁴ K pozoruhodným textům z této doby jistě patří *The Divine Good*, procesuální etika od Gamwella,⁵⁵ nebo práce Catherine Keller, *Apocalypse Now and Then: A Feminist Guide to the End of the World*,⁵⁶ konstruktivní kritika moderny i postmoderny koncipovaná na pozadí volných poznámek k Janově Knize zjevení. Autorka, rozlišující (na pozadí Whiteheadovy metafyzické vize) mezi konečností a definitivností, rozšiřuje touto svou prací i spektrum americké feministické teologie. Za zvláštní pozornost stojí určitě i *God-Creation-Revelation*, katolická fundamentální teologie od Jerry D. Korsmeyera,⁵⁷ využívající procesuální koncepty.

⁵² Schubert M. Ogden, *Is There Only One True Religion or Are There Many?* Southern Methodist Univ. Press, Dallas, 1992.

⁵³ David R. Griffin, *Evil Revisited: Responses and Reconsiderations*, Albany, SUNY, 1991.

⁵⁴ Týž, *Religion and Scientific Naturalism. Overcoming the Conflict*, Albany, SUNY, 2000.

⁵⁵ Franklin I. Gamwell, *The Divine Good: Modern Moral Theory and the Necessity of God*, San Francisco, Harper Collins, 1990.

⁵⁶ Catherine Keller, *Apocalypse Now and Then: A Feminist Guide to the End of the World*, Beacon Press, Boston, 1996.

⁵⁷ Jerry D. Korsmeyer, *God-Creature-Revelation: A Neoclassical Framework for Fundamental Theology*, Lanham, MD, Univ. Press of America, 1995.

Korelační či **revizionistická teologie**, někdy prostě označovaná jako „liberální“, podporuje a prosazuje vzájemně kritický dialog mezi teologií a jinými formami kritického myšlení. Zpravidla zdůrazňuje, že uvědomění si boží přítomnosti v našem univerzu nemusí být jen výsadou či doménou klasických teologických proudů křesťanské tradice, nýbrž že je k němu také možno dospět vzájemně kritickou spoluprací teologů s jinými interprety lidské situace ve světě – filosofy, antropology, sociology, atd. Pojem „korelační teologie“ (či teologie korelace) uvedl do teologické diskuse Paul Tillich v prvním svazku své *Systematické teologie* z roku 1951. Označil tak svou vlastní metodu systematické rozpravy. V jeho případě však nešlo o korelaci „obojím směrem“, ale o jednosměrný pohyb od existenciálních otázek ke křesťanským odpovědím. Pozdějším korelacionistům jde po výtce o metodu, která je zároveň kritická i sebekritická, protože spočívá v naslouchání druhým jako „druhým“ – bez snahy je přizpůsobit našim východiskům. Jde tedy o vzájemně kritickou korelaci. Podobně teologický „revizionista“ je člověk, který je oddán dialogu s principiálními hodnotami, tvrzeními a existenciálními zkušenostmi re-interpretovaného moderního vnímání skutečnosti i úkolu nové interpretace křesťanství.

Korelační teologie je někdy prostě označením tzv. „chicagské teologické školy“ s jejími důrazy na mezidisciplinární studium náboženství a mezináboženský dialog. V tom případě se jedná především o teologii evangelického teologa Langdona Gilkeyho a katolického teologa Davida Tracyho, kteří oba navazovali na Tillicha. Gilkey se posunul za Tillichovu metodu v řadě aspektů. Zabýval se také otázkou boží přítomnosti v sekulární kultuře a v jiných náboženstvích a vztahem mezi teologií a vědou. Tracy patří k tomu teologickému křídlu dnešní americké katolické teologie, které usiluje o zachování „veřejného“ charakteru teologie, tj. věnuje se hledání způsobu, jak v akademických kruzích vysvětlit a obhájit křesťanskou víru tak, aby rozuměli i nekřesťané. Termín „revizionistická teologie“ razil sám. Je to typ teologa, který se seznamuje se vším a všude nachází něco, co má hodnotu. Jeho „revizionistický“ model je jakousi střední cestou v chápání náboženské plurality, vyhýbající se řešením radikálně partikulárním i fenomenálně pluralistickým a uznávající (i oslavující) rozmanitost. Jeho zaměření se na dialog znamená, že ústředním problémem náboženské rozdílnosti je praktický problém porozumění druhému.

V devadesátých letech publikuje Tracy pod názvem *Dialogue with the Other*⁵⁸ své lovaňské přednášky, v nichž přiznává, že všechny zdroje adekvátní teologické odpovědi na výzvy, které s sebou nese setkání křesťan-

ství s jinými náboženstvími, ještě nebyly vyčerpány. Zatím může vycházet jen z toho, co v rozhovorech sám získal. Své příspěvky do katolického periodika *Consilium* vydal pod názvem *On Naming the Present*.⁵⁹

Mezi teologické revizionisty patří i Edward Farley, Gordon Kaufman či Peter C. Hodgson, Edward Farley se v knize *Good and Evil*⁶⁰ pokusil o jakési paradigma lidského dobra a zla pomocí reflektivní ontologie, která se nezdráhá jít i za tradiční a církevní formulace. Ve své další práci, *Divine Empathy*,⁶¹ se vrací k zásadním otázkám poznání Boha, mluvení o Bohu a vztahu Boha se světem ve snaze překonat napětí mezi klasickým teismem a současným antiteismem. Paradigma našeho mluvení o boží aktivitě ve světě musí vycházet ze symboliky odvozené ze zkušenosti s božím osvobodivým přicházením. U ontologických otázek začínat nelze. S biblickou symbolikou však při této konstrukci také nemůžeme vystačit, proto je třeba ji postavit do korelace se všemi poznatky o charakteru světa, v němž žijeme. Vedle toho se Farley zajímá i o komunikaci s těmi, kdo zavrhnou metafyziku ve prospěch existenciálních koncepcí. Boží vykoupení je třeba komunikovat tak, aby bylo srozumitelné v situaci, kde je tragedie prožívána jako neodvratná součást konečné existence.

Gordon Kaufman navázal ve své knize *In Face of Mystery*⁶² na své předchozí práce, tj. svou soustavnou polemiku s pojetím teologie jako formulace a obrany určitého souboru objektivních pravd. Pro Kaufmana je „Bůh“ naše západní označení pro ultimativní skutečnost, s níž se potýkáme, a objektem naší bohoslužebné úcty je to, co nejučinněji způsobuje náš rozkvět a naše naplnění. V knize *God, Mystery, Diversity*⁶³ se zaměřil především na vztah křesťanství k jiným náboženským tradicím. Peter C. Hodgson usiluje v knize *Winds of the Spirit*⁶⁴ – v navázání na Tillicha (korelace) a Hegela o takovou reinterpetaci klasických nauk, aby byly instancemi revize umožňující smysluplné mluvení o Bohu v postmoderním světě. Do tohoto kontextu patří i dílo Fredericka Herzoga.⁶⁵

⁵⁸ David Tracy, *Dialogue with the Other: The Inter-religious Dialogue*, Eerdmans, Grand Rapid, 1990.

⁵⁹ Týž, *On Naming the Present*, Orbis Books, Maryknoll, 1997.

⁶⁰ Edward Farley, *Good and Evil*, Fortress Press, Minneapolis 1990.

⁶¹ Týž, *Divine Empathy*, Fortress, Minneapolis, 1996.

⁶² Gordon D. Kaufman, *In Face of Mystery*, Harvard Univ. Press, Cambridge, MA, 1993.

⁶³ Týž, *God, Mystery, Diversity: Christian Theology in a Pluralistic World*, Fortress, Minneapolis, 1996.

⁶⁴ Peter C. Hodgson, *Winds of the Spirit: A Constructive Christian Theology*, Westminster/John Knox, Louisville, 1994.

Teologie náboženského pluralismu je pokusem o revizi klasických modelů vztahu křesťanství a ostatních náboženství. Klasický protestantský model – evangelikální i liberální – je *exkluzivistický* („konzervativní“): spasení je jen v Kristu, hodnota jiných tradic je relativizována. Základní katolický model (klasický křesťanský) – je *inkluzivistický*: i jiná náboženství obsahují spásné bohatství, ale toto bohatství je samo plodem Kristova vykupitelského díla a je v něm naplněno. Zastánci *pluralismu* požadují takovou revizi křesťanského vztahu k jiným náboženstvím, kdy i při zachování křesťanských specifik bude docházet k otevřenějšímu a autentičtějšímu mezináboženskému dialogu. Ze svých různých perspektiv se snaží revidovat tradiční chápání normativnosti a konečné platnosti božího zjevení v Kristu a naopak vnímat nezávislou hodnotu jiných náboženství. Pluralistický model či modely chtějí být vnímány jako nové paradigma nejen v chápání světa, ale i místa a role křesťanství v tomto světě. „Principiální“ pluralismus (či dějinně-kulturní relativismus), který je spojován se jménem a dílem Johna Hicka, je přechodem od christocentrismu (resp. eklesiocentrismu) k teocentrismu. Hick na základě svého studia jednotlivých náboženství věří, že všechna se shodují v určitém etickém ideálu, že jim je společná soteriologická struktura. Ten předpoklad vychází z onoho společného prazákladu (ultimativní reality, která má různá jména), který jim dal a dává vzniknout a na který se zaměřují. Skrze dobrovolné potlačení svého egoismu, své soběstřednosti ve prospěch vyšší Reality žijí nábožensky orientovaní lidé ve vstřícnosti a lásce vůči druhým lidem a vůči životu vůbec. „Dějinně-náboženský“ pluralismus lze označit jako teologicko-mystický. Jeho zastánci jsou zajedno v tom, že nejde tolik o to, že naše náboženství (naše nástroje pro komunikaci s Bohem) jsou historicky relativní, jako spíše o to, že sám předmět (subjekt) naší náboženské zkušenosti je ze své podstaty neurčitelný, že zůstává Tajemstvím, které definitivnímu pochopení a vyjádření uniká. Čelním představitelem tohoto typu je Wilfred Cantwell Smith. „Eticko-praktický“ pluralismus zastává zase především Paul Knitter. Základní motivací přístupu k jiným náboženstvím tu není vědomí historické relativity či absolutního „tajemství“, ale konfrontace s lidským utrpením a potřeba jeho odstranění, potřeba spravedlnosti. V devadesátých letech hájí John Hick svou koncepci ve spisech *Disputed Questions in Theology and the Philosophy of Religion*, *A Christian Theology of Religions* a *The Rainbow of Faith*,⁶⁶ W. C. Smith, v novém vydání své knihy *The Meaning and*

⁶⁶ Frederick Herzog, *From the Belly of the Whale: A Frederick Herzog Reader*, ed. J. Rieger, Harrisburg, 1999.

*End of Religion*⁶⁷ a Paul Knitter v dílku nazvaném *Jesus and the Other Names*.⁶⁸ Vyšlo i několik spisů, které s teologií pluralismu polemizovaly. Sem patří např. sborník *Christian Uniqueness Reconsidered*,⁶⁹ který byl odpovědí na předchozí sborník Hicka a Knittera *The Myth of Christian Uniqueness*, jakýsi manifest teologů pluralismu. Klade se v něm mimo jiné důraz na trojiční východisko mezináboženského dialogu a na prioritu pravdy nad jinými domněle centrálními motivy náboženského života a praxe. J. A. DiNoia připomíná ve své knize *The Diversity of Religions*,⁷⁰ že pravý univerzalizmus vyžaduje věrnost vlatním partikularitám – jak ve východisku, tak i způsobu života. Velmi zásadní kritiku představy, že všem náboženstvím jde o jedno a totéž, prezentoval Mark Heim ve svém spise *Revelations*.⁷¹ Odpověď na výzvu náboženského pluralismu – určitou především luterským čtenářům – publikoval (většinou ze svých starších textů) Carl E. Braaten, pod titulem *No Other Gospel!*⁷²

Klasické trendy – konzervativní

Tzv. **evangelikální teologie** se od počátku vymezovala vůči jiným důrazům a orientacím tím, že hodlala bránit dějinnou a filosofickou pravdu evangelia s její bytostnou spojitostí s osobou a dílem Ježíše Krista. Tím se odlišovala od teologie evangelické, pro niž je toto adjektivum v podstatě synonymem pro označení „protestantská“, a která jím vyjadřovala své odlišení od jiných křesťanských tradic. Podle mnohých je evangelikalismus především určitou *spiritualitou* a sám je obsahově dost pluralitní – označuje široké spektrum náboženských hnutí bez nějaké specifické

⁶⁶ John Hick, *Disputed Questions in Theology and the Philosophy of Religion*, Yale Univ. Press, New Haven, 1993; týž, *A Christian Theology of Religion: The Rainbow of Faith*, Westminster/John Knox, Louisville, 1995, týž, *The Rainbow of Faiths: Critical Dialogues on Religious Pluralism*, SCM London 1995.

⁶⁷ W. C. Smith, *The Meaning and End of Religion*, Fortress, Minneapolis, 1991.

⁶⁸ Paul Knitter, *Jesus and the Other Names*, Orbis Books, Maryknoll 1996. Srov. též S. J. Samartha, *One Christ, Many Religions*, Orbis, New York, 1991; L. Swidler, a. j. (eds), *Death or Dialogue?* SCM, London, 1990; týž. a j. (eds), *Bursting the bonds?*, Orbis Books, Maryknoll, 1990; týž, *After the Absolute*, Fortress, Minneapolis, 1990.

⁶⁹ Gavin D'Costa (ed), *Christian Uniqueness Reconsidered*, Orbis Books, Maryknoll, 1990.

⁷⁰ J. A. DiNoia, *The Diversity of Religions*, Catholic University of America Press, Washington DC, 1992.

⁷¹ S. Mark Heim, *Revelations: Truth and Difference in Religion*, Orbis Books, Maryknoll, 1995.

⁷² Carl E. Braaten, *No Other Gospel! Christianity Among the World's Religions*, Fortress, Minneapolis, 1992.

konfese, která by je spojovala. Nanejvýš tu lze mluvit o určitém souboru základních zájmů a důrazů, které jsou pro tento evangelický étos jako moderní fenomén typické. Sem patří sdílení určitých věroučných důrazů. Jde o dynamické hnutí, které zahrnuje jak určité křesťanské denominace, tak i tzv. paracírkevní organizace a evangelizačně orientovaná seskupení. Jejich neformální jednotu demonstrují určité techniky a metody evangelizace, styl modlitebního života a biblických hodin, obsah a způsob bohoslužeb a chování se či vystupování na veřejnosti. Co všechny evangelikální teologie spojuje, je přesvědčení, že zájmy a důrazy, které vyjadřuje, patří k elementárním základům evangelia a křesťanského vyznání víry a představují normativní základnu všeho učení i vlastní mandát pro misijní působení ve světě.

Nová generace evangelikálů, k níž patří např. Stanley Grenz, Thomas Oden, Donald Bloesch a britský teolog Alister McGrath, se už neomezují na záchovu minulého, ale pouští se do tvůrčích teologických inovací. Umírněnou a irénickou podobu evangelikalismu zastává v poslední době Clark Pinnock. Jedním z výsledků tohoto přístupu je výskyt nových svazků systematické teologie, které se snaží navazovat na křesťanskou tradici. V tom se přibližuje „ekumenické teologii“. V devadesátých letech publikoval svou dogmatickou řadu Donald Bloesch.⁷³ Je to evangelikalismus, který se drží reformátorů a protestantské ortodoxie. Bloesch navazuje na Barthovu kritiku liberální teologie, ale kritizuje i fundamentalistickou spoutanost s racionalistickou epistemologií a fundamentalistické pojetí pravdy. Za pozornost stojí Clarkova kniha *Tracking the Maze*,⁷⁴ ambiciózní pokus vystihnout základní profily různých teologických východisek, vystopovat jejich kořeny a nastínit vlastní evangelikální model. Autor ukazuje na rozdíly mezi evangelikály, upřednostňuje narativní přístup a hlásí se k „arminiánské“ svobodné vůli. Grenzova *Theology for the Community of God*⁷⁵ představuje evangelikalismus zdůrazňující, že teologie je pro církev. Nedávno zesnulý autor upozorňuje čtenáře na vývoj moderní teologie a sám hojně navazuje na Pannenberg. Je to příklad

⁷³ Donald G. Bloesch, *A Theology of Word and Spirit: Authority & Method in Theology*, InterVarsity, Downers Grove, 1992; též, *Holy Scripture: Revelation, Inspiration & Interpretation*, InterVarsity, Downers Grove, 1994; též, *God, the Almighty: Power, Wisdom, Holiness, Love*, InterVarsity, Downers Grove, 1995; též, *Jesus Christ: Savior & Lord*, InterVarsity, Downers Grove, 1997.

⁷⁴ Clark H. Pinnock, *Tracking the Maze: Finding Our Way Through Modern Theology from an Evangelical Perspective*, Harper & Row, San Francisco, 1990.

⁷⁵ Stanley Grenz, *Theology for the Community of God*, Paternoster Press, Carlisle 1994.

teologie, která chce jít za apologetický antiliberalismus, který charakterizoval evangelikalismus minulosti. Evangelikalismus anglikánské provenience zastupuje McGrathova *Christian Theology: An Introduction*.⁷⁶ Autor, který tu v jedné učebnici spojuje dějiny dogmatu i úvod do systematicky, se drží reformátorů a protestantské ortodoxie, ale odpovídá na současné otázky. Příkladem konzervativního až fundamentalistického evangelikalismu jsou systematické teologie *Integrative Theology* autorů Lewise a Demaresta⁷⁷ či *Systematic Theology* W. A. Grudema,⁷⁸ který se pokouší prezentovat čistě biblickou, na církvi nezávislou dogmatiku, a podobně vnímá i Písmo. V kritice liberalismu zcela ignoruje poosvicenský vývoj. Je to shromažďování důkazních veršů bez ohledu na jakoukoli biblickou kritiku. Na opačném konci spektra se nachází dogmatika pod názvem *Not Every Spirit* od Christophera Morse⁷⁹, která je evangelikální jen v té nejobecnější rovině. Autor uplatňuje negativní metodu: Křesťanské pravdy lze osvětlit odkazem k tomu, co popírají.⁸⁰

Pokusy evangelikálních autorů o dialog s teologií jiných hermeneutických východisek reprezentuje např. sborník *The Nature of Confession*.⁸¹

Ekumenická teologie chce navazovat na klasickou teologickou tradici, především patristickou, promýšlí typicky zejména trojiční dogma jako neodmyslitelné východisko systematické reflexe, a ačkoliv je kritická vůči bezbřehému teologickému universalismu snaží se být vstřícná při volbě partnerů rozhovoru. V Americe se takto orientuje ve svých nejlep-

⁷⁶ Alister E. McGrath, *Christian Theology: An Introduction*, Blackwell, Oxford, 1994.

⁷⁷ Gordon R. Lewis and Bruce A. Demarest, *Integrative Theology*, I–III, Zondervan, Grand Rapids, 1987–1994.

⁷⁸ Wayne Grudem, *Systematic Theology: An Introduction to Biblical Doctrine*, Zondervan, Grand Rapids, 1994.

⁷⁹ Christopher Morse, *Not Every Spirit: A Dogmatic of Christian Disbelief*, Trinity Press International, Valley Forge, 1994.

⁸⁰ Za pozornost stojí i další systematicko-teologické spisy autorů evangelikální ražby: Thomas Oden, *Systematic Theology*, I–III, Harper & Collins, San Francisco, 1989–92; J. Rodman William, *Renewal Theology* I–III, Zondervan, Grand Rapids, 1988–1992; G. Fackre, *The Doctrine of Revelation: A Narrative Interpretation*, Eerdmans, Grand Rapids, 1997; též, *The Christian Story: Authority – Scripture in the Church for the World*, Eerdmans, Grand Rapids, 1996²; James Leo Garrett, *Systematic Theology: Biblical, Historical and Evangelical*, I–II, Eerdmans, Grand Rapids 1990–95; P. K. Jewett, *God, Creation and Revelation*, Eerdmans, Grand Rapids, 1991; též, *Who We Are*, Eerdmans, Grand Rapids, 1996. A. J. Conyers, *A Basic Christian Theology*, Broadman & Holman, Nashville, 1995.

⁸¹ Timothy R. Phillips and Dennis L. Okholm (eds), *The Nature of Confession: Evangelicals and Postliberals in Conversation*, InterVarsity, Downers Grove, 1996.

ších představitelích především i tradičně konfesijní luterská a reformovaná tradice, v Anglii anglikánská a ve Skotsku reformovaná.

V devadesátých letech vyšla celá řada publikací reprezentujících tento široký proud a zahrnující všechny konfese. Z populárních učebnic sem patří *Faith Seeking Understanding* Daniela Miglioreho,⁸² úvod do systematicky strukturovaný podle klasických loci reformované teologie a orientující se na Calvinovi a Barthovi. V závěru uvádí tři imaginativní dialogy různých hlasů na téma přirozené teologie, politické teologie a vzkříšení. Také *Reconstructing Christian Theology*,⁸³ další publikace ekumenické pracovní skupiny „konstruktivní teologie“, která publikovala úvody do teologie už v osmdesátých letech, zahrnuje vesměs solidní příspěvky řady známých amerických teologů. Ekumenickou systematickou teologií reprezentuje v tomto desetiletí především Jensonova dvoudílná *Systematic Theology*,⁸⁴ navazující na nikajské vyznání, na Bartha i Pannenberg, ale pokoušející se zároveň o dogmatickou renovaci zdůrazňující narativitu, partikularitu a časovou podmíněnost všech výpovědí víry. Tento luterský teolog publikoval spolu s C. Braatenem i řadu populárních teologických traktátů.⁸⁵

Z důležitých monografií stojí za zmínku mimo jiné: Avery Dulles, *The Assurance of Things Hoped For: A Theology of Christian Faith*⁸⁶ – osobní pohled známého katolického teologa na dějinný vývoj a současné pro-

⁸² Daniel L. Migliore, *Faith Seeking Understanding: An Introduction to Christian Theology*, Eerdmans, Grand Rapids, 1991.

⁸³ Rebecca S. Chopp and Mark Lewis Taylor, *Reconstructing Christian Theology*, Fortress, Minneapolis, 1994.

⁸⁴ Robert W. Jenson, *Systematic Theology I–II*, Oxford Univ. Press, Oxford/New York, 1997–1999.

⁸⁵ *Either/Or. The Gospel or Neopaganism*, 1995; *Marks of the Body of Christ*, 1999; *Sin, Death, and the Devil*, 2000; *The Catholicity and the Reformation*, 1996; *The Two Cities of God*, 1997; *Reclaiming the Bible for the Church*, 1995 – vesměs vydávaných v Eerdmans, Grand Rapids/Cambridge, UK. Z dalších děl systematicko-teologických úvodů a kompendií vzniklých nebo nově vydaných v tomto desetiletí jmenujme: F.S. Fiorenza and J.P. Galvin (eds), *Systematic Theology I–III*, Fortress, Minneapolis, 1991 (český překlad: *Systematická teologie: římskokatolická perspektiva*, CDK/Vyšehrad, Brno, 1996–2000); S. Guthrie, *Christian Doctrine*, John Know Press, Atlanta, 1994² D. Hall, *Professing the Faith*, Augsburg, Minneapolis, 1993, a též, *Confessing the Faith*, Augsburg, Minneapolis, 1996; P. C. Hodgson a R.H. King, *Christian Theology*, Fortress Press, Minneapolis, 1994³, John H. Leith, *Basic Christian Doctrine*, Westminster/John Knox, Louisville, 1993; R. McBrien, *Catholicism*, Harper, San Francisco, 1994³; F. J. van Beeck, *God Encountered: A Contemporary Catholic Systematic Theology*, I, 1993².

⁸⁶ Avery Dulles, *The Assurance of Things Hoped For: A Theology of Christian Faith*, Oxford Univ. Press, New York, 1994.

blémy křesťanské teologie viděné z perspektivy teologie po druhém Vatikánu; Charles Marsh, *Reclaiming Dietrich Bonhoeffer: The Promise of His Theology*,⁸⁷ pokus rozumět Bonhoefferovu teologickému vývoji na pozadí jeho kontaktu s Karlem Barthem a jeho odkaz osvětlit i srovnáním s dalšími mysliteli, se kterými se vyrovnával nebo kteří probírají podobné téma; John E. Thiel, *Nonfoundationalism*,⁸⁸ zevrubná analýza filosofického nefundacionalismu uvádějící do děl filosofů i teologů této orientace a kladoucí si otázku, zda postmoderní teologie může být přesvědčivě nefundacionalistická; Kevin J. Vanhoozer, *Is There a Meaning in This Text?*⁸⁹ – komplexní a zároveň velmi jasná a přístupná analýza současných debat o biblické hermeneutice.

Ve Velké Británii lze k ekumenické teologii řadit např. díla koryfeje skotské reformované teologie Thomase F. Torrence. Platí to především o jeho *Trinitarian Perspectives: Towards Doctrinal Agreement*, či *The Christian Doctrine of God, One Being Three Persons*.⁹⁰

V Anglii se těší renomé ekumenického teologa např. Rowan Williams, dnes hlava anglikánské církve, autor knihy *On Christian Theology*,⁹¹ sbírky studií spojených motivem Ježíšovy osoby a jeho cesty kříže jako soudu nad církví i okolní kulturou, nebo Colin E. Gunton, autor knih o christologii, zástupné oběti, církvi, Trojici. Z jeho prací jmenujme např. *The Promise of Trinitarian Theology*,⁹² kladoucí důraz na trojiční východisko teologie. Gunton zde barthovsky zdůrazňuje, že téma božího bytí musí předcházet i jakékoli teologické diskusi o lidském bytí. Trojiční přístup mění pohled na vše a i náš apel na nevěřícího musí vycházet odsud. Ve svých přednáškách, které vyšly pod názvem *The One, the Three and the Many*⁹³ se zabývá vztahem mezi křesťanstvím a moderní kulturou. Modernismus není nutné odsoudit, je třeba poznat, jak k němu došlo, kde se

⁸⁷ Charles Marsh, *Reclaiming Dietrich Bonhoeffer: The Promise of His Theology*, Oxford Univ. Press, New York, 1994.

⁸⁸ John E. Thiel, *Nonfoundationalism*, Fortress, Minneapolis, 1994.

⁸⁹ Kevin J. Vanhoozer, *Is There a Meaning in This Text? The Bible, the Reader, and the Morality of Literary Knowledge*, Zondervan, Grand Rapids, 1998.

⁹⁰ Thomas F. Torrance, *Trinitarian Perspectives: Towards Doctrinal Agreement*, T&T Clark, Edinburgh 1994, též, *The Christian Doctrine of God, One Being Three Persons*, T&T Clark, Edinburgh 1996.

⁹¹ Rowan Williams, *On Christian Theology*, Blackwell, Oxford, 2000.

⁹² Colin E. Gunton, *The Promise of Trinitarian Theology*, T&T Clark, Edinburgh, 1991.

⁹³ Týž, *The One, the Three and the Many: God, Creation and the Culture of Modernity*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1993.

stala chyba. Podle Guntona to byla ztráta trojičního dědictví, neboť trojiční přístup řeší vztah jednoty a mnohosti lépe než moderna či postmoderna. Šíře témat i autorů, jimž se zde věnuje, dosahuje od Hérakleita až k Havlovi. Ohlas si získala i jeho *The Doctrine of Creation*, kde odmítá dnes běžnou tendenci nahrazovat teologickou rozpravu o stvoření zkoumáním vztahu mezi náboženským a vědeckým přístupem k tomuto tématu.

Ještě revolučnější je ve své charakteristice dnešní teologické situace práce anglického etika Olivera O'Donovana *The Desire of the Nations*⁹⁴ – pokus o oživení politické teologie, teologické exegeze a teologické interpretace dějin, blízký některým apelům „postkritické“ teologie. Absolutní pravda křesťanského zjevení podle autora znamená, že veřejnému zájmu o obecné dobro musí vévodit Kristovo vykupitelské vítězství a tudíž křesťanská politická teologie. To předpokládá určitou formu christianizace společnosti (návrat k jejím kořenům, jimiž jsou Písmo a církevní tradice). Společnost musí uznat Kristovu vládu nad všemi lidskými politickými institucemi. Mravní a politické cíle moderního státu by měla určovat církev.

Z monografií, které jsou k vlastní teologické tradici kritické, zmíníme aspoň práci Timothy Gorringe, *God's Just Vengeance and the Rhetoric of Salvation*,⁹⁵ pokus o netradiční (neretributivní a neindividualistickou) interpretaci Kristovy zástupné smrti na kříži, v níž jde o reintegraci provinilců, nikoli o spravedlivý trest.

Do skupiny ekumenické teologie nejspíš spadá i pokračující **barthovské bádání** v USA i Velké Británii, které přineslo řadu důležitých monografií. V USA je jeho důležitým střediskem Princeton Theological Seminary, kde byl zřízen *Center for Barth-Studies*. K nejdůležitějším badatelům patří Bruce L. McCormack, autor studie *Karl Barth's Critically Realistic Dialectical Theology. Its Genesis and Development, 1909–1936*.⁹⁶ Podle autora se standardní interpretace raného Bartha mýlí a potřebují revizi. Barth zůstal dialektickým teologem i v Církevní dogmatice. Kniha je i vynikajícím průvodcem kulturně politickým děním výmarské republiky, jež Barthovo myšlení ovlivnilo. Barthův význam pro postmoderní

⁹⁴ Oliver O'Donovan, *The Desire of the Nations: Rediscovering the Roots of Political Theology*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1996.

⁹⁵ Timothy Gorringe, *God's Just Vengeance and the Rhetoric of Salvation*, Cambridge Univ. Press, 1996.

⁹⁶ Bruce L. McCormack, *Karl Barth's Critically Realistic Dialectical Theology. Its Genesis and Development, 1909–1936*, Clarendon, Oxford, 1995.

kulturu, která je teoreticky bez „základu“, zkoumá ve své knize *The Mystery of God: Karl Barth and the postmodern Foundations of Theology*, William Stacey Johnson.⁹⁷ Autor vychází z Barthova smyslu pro provizornost (a radikální zpochybnitelnost) každé teologické konstrukce a je přesvědčen, že v Barthově koncepci jsou potence, které on sám nechtěl nebo neuměl využít. George Hunsinger zase poskytuje v knize *How to Read Karl Barth*⁹⁸ čtenářům návod, jak číst Církevní dogmatiku, aby bylo zřejmé, že jde o celek, který má svou strukturu, již charakterizuje několik základních vzájemně provázaných motivů. *The Barthian Revolt in Modern Theology* od Gary Dorriena⁹⁹ představuje pozoruhodný výklad Barthovy teologie a jejího odkazu z pera nebarthovce, který vnímá celé Barthovo dílo jako realizaci myšlenky jeho učitele Wilhelma Hermanna, že teologie je sebestvrzující zjevení. Za zmínku slouží i práce Stephena H. Webba, *Refiguring Theology: The Rhetoric of Karl Barth*.¹⁰⁰ Z britských příspěvků je asi nejdůležitější práce Johna Webstera, *Barth's Ethics of Reconciliation*,¹⁰¹ která se pokouší prokázat, že celá Církevní dogmatika je zaměřená na etiku, že Barth má v každé její části na zřeteli lidského adresáta, který je volán, aby sám odpovídal „dobru“, kterým je a které koná Bůh. Práce je významná i tím, jak poukazuje na odlišnost mezi Barthovým ontologickým realismem a narativním realismem post-liberálů z Yale. Pro Bartha není určujícím biblický text jako takový či dokonce jen „užití“ toho textu. Text je u Bartha neoddělitelný od činu boží milostivé sebemanifestace, jímž se stává božím slovem. Jako relevantního partnera v dnešní debatě o křesťanské etice a spolehlivý zdroj inspirace v terénu farářské praxe prezentuje Bartha Nigel Biggar v knize *The Hastening that Waits*.¹⁰² Pozornost si zasluhují i další práce, mimo jiné *Karl Barth, Biblical and Evangelical Theologian* od Thomase F. Tor-

⁹⁷ William Stacey Johnson, *The Mystery of God: Karl Barth and the postmodern Foundations of Theology*, Westminster/John Knox, Louisville, 1997.

⁹⁸ George Hunsinger, *How to Read Karl Barth: The Shape of His Theology*, Oxford Univ. Press, Oxford, 1991.

⁹⁹ Gary Dorrien, *The Barthian Revolt in Modern Theology: Theology Without Weapons*, Westminster/John Knox, Louisville, 2000.

¹⁰⁰ Stephen H. Webb, *Refiguring Theology: The Rhetoric of Karl Barth*, SUNY Press, New York, 1991.

¹⁰¹ John Webster, *Barth's Ethics of Reconciliation*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1995.

¹⁰² Nigel Biggar, *The Hastening that Waits: Karl Barth's Ethics*, Clarendon Press, Oxford, 1993.

rance,¹⁰³ asi nejstaršího širitele a překladatele Barthova díla ve Velké Británii, sbírka starších i novějších studií Richarda H. Robertse *A Theology on Its Way?*,¹⁰⁴ a v neposlední řadě i kniha *Karl Barth: Against Hegemony* od Timothy J. Gorringe,¹⁰⁵ jež prezentuje Bartha jako trvalou inspiraci teologie „svobody“.

Theologie v dialogu

Na konci 20. století pokračoval dialog křesťanství s židovstvím i jinými náboženskými tradicemi a rozvinula se řada interdisciplinárních dialogů: vedle dialogu systematické teologie a biblické exegeze či teologie a filosofie, který z části zachycuje již uváděná literatura, byl zvláště plodný rozhovor o **vztahu teologie a jiných vědních oborů**, především z oblasti **přírodních věd**. Sem patří díla klasiků tohoto tématu, kteří jsou zároveň vědci i teology: Ian G. Barbour, který se hlásí k procesuálnímu myšlení, publikoval své Giffordské přednášky z let 1989–91 pod názvem *Religion in an Age of Science*.¹⁰⁶ Příspěvek Arthura Peacocka nese titul *Theology for a Scientific Age*.¹⁰⁷ Je doplňuje a počtem publikací překonává John Polkinghorne. Ve své knize *Reason and Reality*¹⁰⁸ připomíná, že teologie poskytuje odpovědi na meta-otázky, které nelze zodpovědět empirickou metodou vědy, zatímco věda teologii informuje o tom, jaký náš fyzický svět skutečně je a skýtá nám tak jakési mantinely širších teologických úvah. V *The Faith of a Physicist*,¹⁰⁹ svých Giffordských přednáškách z let 1993–94, traktuje své přesvědčení, že rozdíl mezi přírodovědou a teologií není nepřekonatelný. Bůh sám usiluje o to, být poznán, a myšlení, jež se zabývá fyzikou, dochází při zaměření na náboženskou zkušenost a teologické výpovědi k závěru, že teismus má větší smysl než ateismus.

Z dalších příspěvků interdisciplinární povahy jmenujme práci již zmíněné filosofky a teoložky Nancy Murphy, *Theology in an Age of Scientific Reasoning*.¹¹⁰ Podle této autorky je teologie metodologicky neodlišitelná od ostatních věd, pokud nalezneme nejpříměřnější vědeckou meto-

¹⁰³ Thomas F. Torrance, *Karl Barth, Biblical and Evangelical Theologian*, T&T Clark, Edinburgh, 1990.

¹⁰⁴ Richard H. Roberts *A Theology on Its Way? Essays on Karl Barth*, T&T Clark, Edinburgh, 1991.

¹⁰⁵ Timothy J. Gorringe, *Karl Barth: Against Hegemony*, Oxford Univ. Press, Oxford 1999.

¹⁰⁶ Ian G. Barbour, *Religion in an Age of Science*, SCM, London 1990.

¹⁰⁷ Arthur Peacocke, *Theology for a Scientific Age*, Blackwell, Oxford 1990.

¹⁰⁸ John Polkinghorne, *Reason and Reality*, S.P.C.K., London 1991.

du. Ona sama ji nalézá v Lakatosově modelu badatelských programů, jež umožňuje definovat teologii jako racionální rekonstrukci toho, co komunita víry věří a učí, jež vykazuje spojitost jednotlivých výpovědí a pokouší se je uvést do vztahu ke všemu ostatnímu poznání. Komplexní a tvůrčí pokus o integraci současného vědeckého myšlení a víry s analýzou badatelských metod v přírodních a společenských vědách a přínosu, jež ta která disciplína znamená pro naše poznání, představuje práce Nancey Murphy a George Ellise nazvaná *On the Moral Nature of the Universe*.¹¹¹ Kniha *God and Contemporary Science* od Philipa Claytona¹¹² představuje jednu z nejlepších prací na téma vztahu teologie a přírodovědy z pera filosofa náboženství. Autor je přesvědčen, že výsledky přírodovědy si žádají metafyzické a posléze i teologické pojednání. Pokus o rozhovor vědecké a teologické antropologie představuje sborník *Whatever happened to the Soul?*¹¹³ Základům vědeckosti teologie se ve svých pracích věnuje Wentzel van Huyssteen.¹¹⁴ Z dílny teologů, kteří se touto tematikou zabývají, uveďme aspoň *The Human Factor*, od Philipa Hefnera,¹¹⁵ *Nature, Reality, and the Sacred* od Langdona Gilkeyho, nebo práce systematika Ted Peterse *God – The World's Future* a *God as Trinity*.¹¹⁶ Posledně jmenovaná práce není jen příspěvkem k rozhovoru o vztahu teologie a přírodních věd, ale poslouží i jako skvělá učebnice trojiční problematiky.

¹⁰⁹ Týž, *The Faith of a Physicist: Reflections of a Bottom-Up Thinker*, Princeton Univ. Press, Princeton, 1994.

¹¹⁰ Nancey Murphy, *Theology in an Age of Scientific Reasoning*, Cornell Univ. Press, Ithaca, N.Y., 1990.

¹¹¹ Nancey, Murphy and George F. R. Ellis, *On the Moral Nature of the Universe: Theology, Cosmology and Ethics*, Fortress, Minneapolis, 1996.

¹¹² Philip Clayton, *God and Contemporary Science*, Edinburgh Univ. Press, Edinburgh, 1997.

¹¹³ Warren S. Brown, Nancey Murphy, H. Newton Malony, *Whatever happened to the Soul? Scientific and Theological Portraits of Human Nature*, Fortress, Minneapolis, 1998.

¹¹⁴ Wentzel van Huyssteen, *Essays in Postfoundationalist Theology*, Eerdmans, Grand Rapids, 1997; týž, *Duet or Duel? Theology and Science in a Postmodern World*, SCM Press, London, 1998; týž, *The Shaping of Rationality*, Eerdmans, Grand Rapids, 1999.

¹¹⁵ Philip Hefner, *The Human Factor: Evolution, Culture, and Religion*, Minneapolis, 1993.

¹¹⁶ Ted Peters, *God – The World's Future: Systematic Theology for a Postmodern Era*, Fortress, Minneapolis, 1992, Týž, *God as Trinity: Relationality and Temporality in Divine Life*, Westminster/John Knox, Louisville, 1993. (Srov. i další autorovy práce na toto téma: *Playing God? Genetic Determinism and Human Freedom*, New York, 1997 a *Science and Theology: The New Consonance*, Boulder, 1998).